

Dancsokné Fóris Edina

A táj megjelenítésének vizsgálata a hazai vidékfejlesztési dokumentumokban

Edina Dancsokné Fóris: The examination of the representation of the landscape in the domestic rural development documents

Summary

The author of this article carries out researches on that, how a planning approach from the landscape perspective could support the rural development planning. As a part of the research process the author reviewed the rural development plans on national level from 1999 and on the local level in four pilot areas in the last planning period. As an outcome of this review it was found that the landscape is one of the main categories and an often used concept of the rural development planning both on national and on local level in Hungary. However, as the documents reflected, the interpretations of the concept „landscape” are very different, so it needs to be clarified and unified. Nature, society and culture, as well as economy manifest themselves in the landscape. The documents in question deal with landscape mostly as it were only a visual, natural phenomenon. Therefore, following the horizontal principle of sustainability, it seems to be a good approach to develop a planning system, which is able to treat landscape as a whole (nature, society, culture including economy). However, the landscape diversity points out the constraints of application of a general planning method in rural development. The other main outcome of the review is that there is a conflict between the complex national objectives and the mosaic-like projects carried out on the local level. A solution can be an organic application of the national objectives on the local level considering the concrete landscape with its specific attributes where the planned projects were parts of a complex local development plan in a synergic and successive way.

Keywords: rural development, landscape, development plans

ÖSSZEFOGLALÓ

Miközben a vidékfejlesztés kapcsán egyre gyakrabban fordul elő a *táj* szó a szakirodalomban, de a médiában és politikai szinten is, a tervezés alapvetően nem táj szemléletű. Feltételezésem szerint az integráló, komplex, a természet és a társadalom egymásra hatásából folyamatosan alakuló táj jellegzetességeit felfogni és felhasználni képes közösségek együttműködésében az emberhez méltó és fenntartható életminőség elérése és elterjesztése a tájszemlélet tervezésbe való integrálódása nélkül hatékonyan nem megvalósítható. Jelen publikációmban a hazai vidékfejlesztési tervezés, illetve tervek táji vonatkozásait kíséreltem meg feltárni számos vidékfejlesztési dokumentum elemzésén ke-

resztül, hogy ez által adalékokkal szolgálhassak a vidékfejlesztési tervezés tudományos megalapozásához.

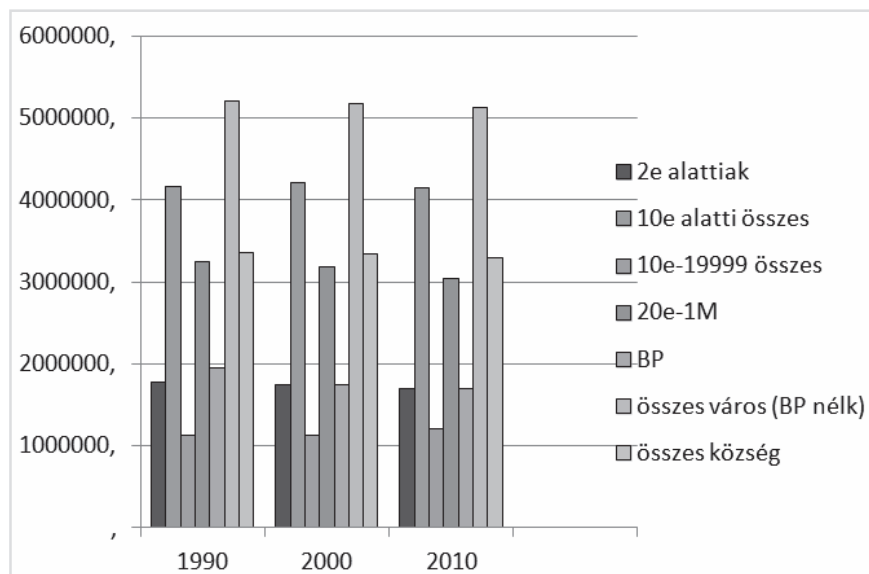
A tájjal kapcsolatos fogalmak értelmezésbeli különbségeket mutatnak a különböző dokumentumokban, de még egy-egy dokumentumon belül is. Célszerűnek látszik ezért a vidékfejlesztési tervezés számára egy egységes, tájjal kapcsolatos fogalomrendszer kialakítása. A dokumentumokban megfogalmazott célok és intézkedések gyakran meghatározó táji adottságokon alapulnak, ami indokolná a tervezésben a táji megközelítés kiterjesztését mind a tervezési tartalmakra, mind a térségi, vidékfejlesztési tervezés területi kategóriáira.

Kulcsszavak: vidékfejlesztés, táj, fejlesztési tervek

BEVEZETÉS – A KUTATÁS KERETEI

Táj és vidék mindannyiunk számára összekapcsolódó fogalmak. De vajon mit jelent ez az összekapcsolódás? A vidékfejlesztési tervezés táji vonatkozásainak kutatása erre a kérdésre keresi a választ. Doktori kutatásaimban tájépítésként azt vizsgálom, hogy a tájban való gondolkodás hogyan támogathatná a vidékfejlesztési tervezést, különös tekintettel a falu-város viszonyrendszerre.

1990 óta a kétezer főnél kisebb lakosságszámú települések állandó népessége nagyobb mértékben csökken (országos átlagban), mint az ország lakosságának száma. Ha a kisfalvak kihalása olyan mértékben folytatódik, mint az előző harminc évben, több száz település szűnhet meg a nem túl távoli jövőben Magyarországon.

1. ábra: Az állandó népesség változása 1990 és 2010 között a különböző településtípusok szerint (adatok forrása: TEIR)

Ugyanakkor (országos átlagban) a kétezer és húszezer fő közötti állandó lakossal rendelkező városok és községek népessége kismértékű gyarapodást mutat, ami – figyelembe véve az ország és a nagyobb városok lakosságának csökkenését – jelentős vándorlásra, a kisvárosok szívó hatásának erős érvényesülésére utal. Ez a jelenségcsoport önmagában is indokolja a vidékfejlesztési tervezési módszertan és megközelítésmód felülvizsgálatát.

A kutatási folyamat jelen szakaszában azt vizsgálom, hogy a táj, mint témakör, hogyan jelenik meg a vidékfejlesztési tervezési dokumentumokban, hol és milyen módon van vagy lenne lehetőség azokban a tájjal foglalkozni.

Elemeztem a hazai országos vidékfejlesztési dokumentumokat, valamint a kutatásaimhoz választott mintaterületek helyi vidékfejlesztési

stratégiáit. Olyan kérdésekre kerestem választ, mint hogy

- az egyes dokumentumok foglalkoznak-e, s ha igen, hogyan foglalkoznak a táj kérdéskörével;
- felfedezhető-e 1999, a mai értelemben vett vidékfejlesztési tervezés elindulása óta valamilyen változás a tájat érintő tervezési szemléletben, s ha igen, milyen;
- milyen különbségek vannak az országos és a helyi tervezési gondolkodás között a táj vonatkozásában;
- milyen lehetőségek vannak a jelenlegi vidékfejlesztési tervezésben a táji megfontolások kibontakoztatására;
- milyen típusú változások lehetnek indokoltak a vidékfejlesztési tervezésben a táji megközelítés alkalmazásának érdekében?

Jelen tanulmányban a fentiekben vázolt elemzés eredményeit, és ezek alapján a feltett kérdésekre adható válaszokat mutatom be.

A táj értelmezése

Mielőtt a dokumentumelemzés részleteit tárgyalnánk, az egységes értelmezés érdekében, kis kitérőt kell tennünk a fogalmak, különösképpen, a táj fogalmának világába. Szükséges ez azért, mert több tudományág is definiálta és használja ezt a fogalmat, amely a tudományterületek nézőpontjai különbözőségeinek megfelelően, eltérnek egymástól. A vidékfejlesztésben különösen fontos kérdés, hogy melyik tudományterület fogalmait alkalmazzuk, hiszen a vidékfejlesztésnek több tucat tudományterülettel van közös területe, gyakorlatát különböző tudományterületek kutatási eredményei támogatják. A vidékfejlesztés integrált megközelítése alapján kézenfekvőnek látszik, hogy olyan táj fogalmat használjunk, ami megfelelően tükrözi ezt az integratív jelleget, ugyanakkor konkrét tájak (térségek) vonatkozásában az egyediség megragadására is alkalmas keretet biztosít.

Hazánkban két, kifejezetten a tájjal foglalkozó szakmai és egy földrajzi fogalom-meghatározás is szabályozásra került törvényi, illetve OGY határozati szinten. A Természetvédelmi törvényben és az Európai Táj Egyezményt kihirdető törvényben is szerepel egy-egy, lényegében hasonló meghatározás¹. A harmadik az Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Konceptióban szerepel, mely a természeti adottságokat hangsúlyozva határozza meg a tájat. A tájépítészetben alkalmazott, az előzőeknél bizonyos szempontból pontosabb tájfogalom is megje-

¹ A Természetvédelmi törvény tájmeghatározása: „A táj a földfelszín térben lehatárolható, jellegzetes felépítésű és sajátosságú része, a rá jellemző természeti értékekkel és természeti rendszerekkel, valamint az emberi kultúra jellegzetességeivel együtt, ahol kölcsönhatásban találhatók a természeti erők és a mesterséges (ember által létrehozott) környezeti elemek.” (1996. évi LIII. tv. 6.§ (1) bek.)

Az Európai Táj Egyezmény meghatározása: „Táj az ember által érzékelt terület, amelynek jellege természeti tényezők és/vagy emberi tevékenységek hatása és kölcsönhatása eredményeként alakult ki.” (2007. évi CXI. tv. 1.§ a) bek.)

lent „hivatalos” formában, egy magyar szabványban a következőképpen: „A táj a természet és a társadalom kölcsönhatásaiban fejlődő komplex területi egység, ami tükrözi a természeti adottságokat, a társadalmi és gazdasági viszonyokat, ugyanakkor magas szintű vizuális-esztétikai értékek hordozója” (MSZ-13-195-1990; Csemez, 1996 p. 278). Ez a meghatározás – összetett tartalma, ugyanakkor egyszerű megfogalmazása okán – megfelelő kiindulási alapnak tekinthető jelen tanulmány értelmezéséhez.

A TÁJ JELENTŐSÉGE A VIDÉKFEJLESZTÉSI TERVEZÉSBEN

A hazai vidékfejlesztési tervezést alapvetően két hatás formálja. Az egyik az Európai Unió (EU) vidékfejlesztési politikája, a másik a több évtizedes múltira visszatekintő hazai területi tervezés kapcsán szerzett tapasztalatok összessége. Az EU vidékfejlesztési politikájában (melyből a hazai vidékfejlesztési eszközök alapvetően származnak) szintén két szakág tervezési gondolkodása, az agrár- és a területfejlesztési megközelítés ötvöződik. A Közös Agrárpolitika részeként a vidékfejlesztés – a vidék és az agrárium elválaszthatatlanul szoros kötődése révén – szabályozása és támogatása a területfejlesztéstől elkülönült rendszerben történt egészen a jelenleg kezdődő tervezési ciklusig. Az új ciklusban ugyanis megnyílik a vidékfejlesztés számára a többalapú (agrár, területfejlesztési, szociális alapokból történő) támogatás lehetősége – egyelőre kísérleti jelleggel, a teljes költségvetéshez képest szerény támogatási kerettel. A jövőben azonban az ilyen típusú fejlesztések elterjedése valószínűsíthető. Többek között ezért is szükséges foglalkozni a különböző indítatású, bizonyos komplex, területi alapon szerveződő helyi fejlesztési projektek tervezési kérdéseivel.

A tájban való gondolkodásnak nem csak a vidékfejlesztés szempontjából van jelentősége, hanem a sokkal szélesebb értelemben vett fejlesztés(i) tervezés) szempontjából is. Ahogyan Csatári Bálint egyik előadásában mondta: „mai, igen erőteljesen átalakuló világunkban újra

fontos lesz, hogy hogyan gondolkodunk a helyről, ahol élünk, a tájról, annak természetes és épített környezetéről, aminek kulturált és tudatos fenntartható fejlődését kellene biztosítanunk”.

A fenntarthatóság az európai és a hazai tervezés egyik horizontális alapelve. A fenntarthatóságra, a jó természeti adottságok védelmére, megőrzésére irányuló törekvések, a táji adottságokra épülő fejlesztések és gazdálkodási módok, a tájgazdálkodás elterjesztése, mindennek keretében a tájfajta újra-felfedezése, a tájak egyediségére épülő vidéki turizmus fejlesztése, a helyi identitás megerősítése a helyben maradás elősegítésére, mind olyan vidékfejlesztési célok, amelyek nem nélkülözhetik a tájban való gondolkodást.

Az európai (és benne a hazai) tájak változatosága ugyanakkor különböző válaszok adását igényli például a klímaváltozás kihívásaira, az energiaellátással kapcsolatos kérdésekre, a biodiverzitás csökkenésére vagy a sokszínű kulturális örökség törékenységére a globalizációs hatások keresztútjében. Ezért a konkrét hely fejlesztésekor az azt körülölelő, egyedi és megismételhetetlen tájnak az adottságaiból célszerű kiindulni annak érdekében, hogy adekvát válaszokat találjunk a helyben felmerülő kérdésekre. Ezt erősíti az EU Területi Agendája, illetve annak a magyar vezetéssel megvalósult felülvizsgálata alapján készült dokumentum is, amikor ráirányította a figyelmet arra, hogy szükséges, hogy a területi kohéziós szemléletet valamennyi ágazati politikára és minden területi szintre kiterjesszék. A területi szemlélet alkalmazása teszi képessé a tervezőket arra, hogy a területi kihívásokra megfelelő válaszokat adjanak. (Kézikönyv az Európai Unió Területi Agen-

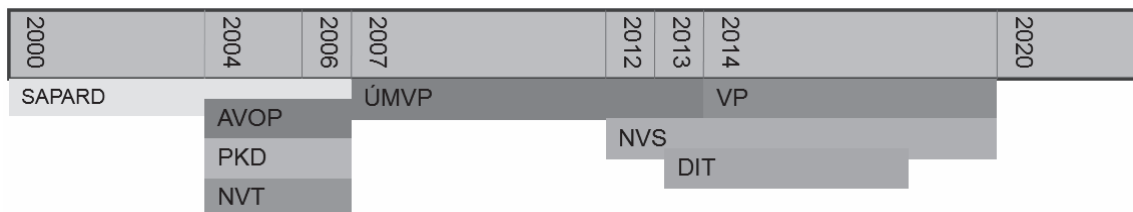
dájának hazai érvényesítéséhez, NFGM, VÁTI Nonprofit Kft., 2010)

A vidéki táj kulcskérdése a terület- és földhasználat optimalizálása. Itt nem a területi vagy térségi, hanem kifejezetten a táji adottságok kerülnek előtérbe. A vidékfejlesztés egyik prioritásának, a helyi gazdaságfejlesztésnek kiindulópontja éppen a helyi adottságokból való építkezés lehetősége, aminek eredményei a növénytermesztés, állattenyésztés, élelmiszeripar, kézművesség, turizmus és vendéglátás területén mutatkoznak meg elsődlegesen. A tájjellegű termékek, szolgáltatások fejlesztésének alapját a táj, annak belső tulajdonságai, a másik tájaktól való megkülönböztetést lehetővé tevő sajátos jellege, karaktere adja. Az erre épülő gazdasági potenciál a tájat beemeli a tervezési dokumentumok tematikájába.

Az elemzés tárgya, szempontjai

A hazai vidékfejlesztési tervezés dokumentumainak áttekintését azzal a céllal végeztem el, hogy átfogó képet kapjak a térségi, illetve tájszemlélet alkalmazásáról, az eddig elért eredményekről és a felmerülő hiányosságokról. Az átvizsgált országos dokumentumok a következők voltak:

- A Magyarország SAPARD terve 2000-2006 (SAPARD)
- Agrár- és Vidékfejlesztési Operatív Program és a Program-kiegészítő dokumentum 2004-2006 (AVOP és PKD)
- Nemzeti Vidékfejlesztési Terv (NVT)
- Új Magyarország Vidékfejlesztési Program 2007-2013 (ÚMVP)
- Nemzeti Vidékstratégia 2012-2020 és a Darányi Ignác Terv (NVS és DIT)
- Vidékfejlesztési Program 2014-2020 tervezete (VP)

2. ábra: A vizsgált országos dokumentumok időbeli hatályának áttekintő ábrája

A dokumentumokat azonos szempontok szerint vizsgáltam: egyrészt egy-egy szempont megjelenését (hogyan a dokumentum foglalkozik-e az adott kérdéskörrel vagy sem, önálló fejezetben vagy integráltan más fejezetekben), másrészt a megjelenés tartalmát elemeztem. A vizsgált szempontok az alábbiak voltak:

- tájértelmezések: táj/kultúrtáj/tájkép fogalmak
- helyi, területi, térségi fogalmak használata
- a táj elemei, tájhasználat, tájkép előfordulása
- a természet-, a környezet- és a tájvédelem kapcsolata
- a táj(jelleg), mint erőforrás
 - a tájfajták
 - a helyi gazdaságfejlesztés szemszögéből
- táj, mint térségi szervező erő, térségi kategória.

A TÁJ AZ ORSZÁGOS VIDÉKFEJLESZTÉSI TERVDOKUMENTUMOKBAN

Tájértelmezések

Amint a fentebbi fejezetekben már említésre került, a tájat sokféleképpen lehet értelmezni. Megállapítható, hogy a hazai vidékfejlesztési dokumentumok, habár egyazon szakterület dokumentumai, különféle fogalmakat, vagy fogalom-értelmezéseket használnak. Fakadhat ez abból, hogy az európai tájértelmezések sem teljesen egyöntetűek¹.

¹ A terület-, illetve vidékfejlesztéssel kapcsolatban a Corki Nyilatkozatban (1996) is megnyilvánuló megközelítés a legáltalánosabb, ami az európai vidéki tájakat három jellemzővel azonosítja, ezek a természeti erőforrások, a biodiverzitás és a kulturális azonosság (vö. CORK 4. pont). A Nyilatkozat ugyanakkor hangsúlyozza a vidékfejlesztés multidiszciplináris voltát és végrehajtásában multiszektoralis jellegét, amelyhez konkrét területi dimenzió kapcsolódik (vö. CORK 2. pont). Ebben az értelemben azonban már nem írható le a táj ezzel a három jellemzővel, hanem annál sokkal komplexebb értelmezést kíván. A különféle európai tájértelmezésekről, azok kultúrtörténeti gyökereiről

A tervezési dokumentumokban 2012-ig az a jellemző, hogy a *kultúrtáj* és *tájkép* szavak a *táj* szinonimájaként jelennek meg a szövegben, jelentéstartalmuk átfedésben van. Habár az AVOP tartalmaz egy természeti meghatározottságú fogalom-meghatározást², a *tájkép* szó használata a *táj* helyett gyakori. Megjelennek mindemellett a *kultúrtáj* és a *történeti táj*, valamint a *természeti táj* fogalmak is, melyek a tájfogalom egy tudatosan szűkített jelentéstartalmára utalnak. A kultúrtáj azonban a táj szinonimájaként is fellelhető. Az NVS a Táj Egyezmény szerinti értelmezésben, konzekvensen alkalmazza a *táj* szót, azonban a szerzők szükségesnek ítélték a *kultúrtáj* alkalmazását is. A Táj Egyezmény szerinti *táj* és a *kultúrtáj* fogalmak együttes alkalmazása zavart kelthet, hiszen a definíció szerint a *táj* fogalma magában foglalja az emberi tevékenységek hatására kialakult tájat is. Így átfedés keletkezik, ami egy konkrét táj vonatkozásában nem oldható fel. Az ÚMVP és a VP majdnem következetesen kikerüli a táj fogalom használatát, a *természeti és kulturális örökség* témakörön kívül inkább *vidéki térségekről* olvashatunk.

Helyi/területi/térségi fogalmak

A területi dimenzió hangsúlyosan van jelen a vidékfejlesztési tervezésben, ugyanakkor nem teljesen tisztázódott még le az a legkisebb *terület* (nyilván nem csak a kétdimenziós felszínről van szó, hanem a háromdimenziós térről, ezért a területi szó kiveszőben van, helyette a *térségi* kifejezés válik gyakorivá), ami a vidékfejlesztési tervezés alapegysége lehetne. A *helyi* sem feltétlenül jelent egyetlen települést, ugyanakkor vonatkozhat akár egy településrészre is. A helyi szintnek különös jelentősége van a vidékfejlesztésben, hiszen a konkrét

részletesen olvashatunk Drexler Dóra (2012) *Táj és tájértelmezés* című könyvében.

² „Táj alatt a földtani, földhasználati, természetes és épített környezet elemei, a flóra és a fauna, valamint a vízfolyások és a klíma által rendszerként működő elemek összességét értjük. (Directions towards sustainable agriculture, Brussels, COM (1999) 22 final, Communication of the EU Commission)” (AVOP p.56.)

projektek ezen a szinten formálódnak, itt érhető el a fejlesztések szereplői, megvalósítói és hasznélvezői. Tervezési oldalról, a vidékfejlesztést szemlélve, megállapíthatjuk, hogy az országos szint és a helyi (települési) szint között nincsen olyan térségi, táji alapon készülő terv, amely a térségi, táji kapcsolatokat a megfelelő helyén tudná kezelni.

A SAPARD tervre nem jellemző a térségi szinten való gondolkodás. Az AVOP-tól kezdődően viszont egyre erősödik ez a szemlélet. Az AVOP és az NVT egyaránt használja a térség fogalmát, de gyakran előfordul ugyanebben az értelmezésben a *táj* szó is. A termékfejlesztéssel összefüggésben például a *tájegység* szót használják, de itt jelenik meg először a *helyi piac* kifejezés is, ami több településnyi méretet feltételez. Az ÚMVP-ben olvashatunk a *helyi termékspecialitásról* vagy a *helyi identitásról*. Az NVS és a DIT tartalmaz térségi fejlesztési programokat, hangsúlyozza a helyi gazdaságfejlesztést és a térségi együttműködés szükségességét. A VP tervezetében megjelenik a *mikrotérség* kifejezés.

A táj elemei, tájhasználat, tájkép

A SAPARD-tól kezdve egészen napjainkig érzékelhető a dokumentumokban az a romantikus tájkép idea, amely talán mindannyiunkban él. Ezt a képet roncsolják a különböző antropogén hatások, ez a karakter – ami csak mint kép, megjelenési forma – veszíti el jellegét, ha az egyes elemek eltűnnek és a kép sematikussá válik. A tájkép és a tájhasználat a vidékfejlesztési tervezés kezdeteitől mégis összekapcsolódik valamilyen módon. A kép először karakterre mélyül. Az AVOP-ban már a fenntartható tájhasználat célként is megjelenik, de a tájhasználat változásának kedvezőtlen hatása még mindig csak arculati problémaként fogalmazódik meg. Az ÚMVP konkrét programokat is tartalmaz a tájhasználat vonatkozásában: az extenzív táj-gazdálkodás elterjesztése, az adottságokhoz igazodó és környezettudatos tájhasználatra való törekvés is megjelenik. Ez több, mint a táj puszta képéért való aggódás. Kevésbé romantikus megközelítés ez, a tájban élő és munkálkodó ember, az ő általa teremtett kultúra valóság-

gában mozognak ezek a programok. Célként mindemellett továbbra is a tájképi jelleg javítása, a tájképi diverzitás megőrzése szerepel. Tovább lépést az NVS és DIT hozott. A tájkép a helyére kerül, és javítása esztétikai vonatkozásban formálódik céljá. A tájgazdálkodási elvek elterjesztésének célja, a környezetgazdálkodási program eszközével megerősítve, a gyakorlatban (legalább részben) megvalósíthatóvá vált. A táj védelme és fenntartható használata célmeghatározás (amit a VP tervezete is tartalmaz), a tájat már teljes valóságában tekinti, de ez a szemlélet az intézkedésekig mégsem hat el: a táj komplex világában azok a fejlesztések, amelyeket az intézkedések tartalmaznak, nem a szerves egész részeként, hanem egymás mellé helyezett mozaikokként jelennek meg.

Természet-, környezet- és tájvédelem

A tájak sokszínűsége az átvizsgált dokumentumokon végighúzó érték, melynek védelme – úgy is, mint táj és úgy is, mint a biodiverzitás fennmaradását támogató keret –, megőrzése célként/prioritásként jelenik meg és több intézkedés is kapcsolódik ehhez a célhoz. A SAPARD terv a kultúrtáj fenntartását a vidék egyik alapvető társadalmi funkciójaként írja le. Az AVOP és az ÚMVP egyaránt a táji adottságokhoz alkalmazkodó változatos tájhasználatot támogatta – mindkét időszakban a biodiverzitás megőrzése szempontjából. A VP ugyanezt az ökológiai hálózat fenntartása, a tájlemek változatosságának visszaállítását pedig a fajok fennmaradása szempontjából tárgyalja. A táj védelmével kapcsolatos megállapítások tehát természetvédelmi indíttatásból fakadtak. A dokumentumokban a tájvédelem a táj egyes elemeinek és a természeti erőforrásoknak a védelmével kapcsolódik a környezetvédelemhez, valamint az örökségvédelemhez. Az NVS-ben feltűnik az ökológiai körfolyamatok üzemi és táji szintű fenntartásának célja. Az üzemi szint említése azért fontos, mert ezzel a tájvédelem kikerül a csupán természetvédelmi célok közül, és gazdasági jelentőséget kap (ahogy a táj sem csupán természeti képződmények összessége).

A táj(jelleg), mint erőforrás

A vidékfejlesztési intézkedések, különösen a helyi gazdaságfejlesztés és a turizmus körében, azon a feltételezésen alapulnak, hogy egy adott táj (e témakörben gyakrabban olvashatjuk a *táj* fogalmat, mint a *térség* vagy *helyi* szavakat) rendelkezik valamilyen sajátos attrakcióval, ami fejleszthető gazdasági potenciált jelent, és ez a valami az ott élők számára erőforrássá válik. A tájak sokféleségét, mint gazdasági potenciált feltételezi minden általam átvizsgált vidékfejlesztési dokumentum.

A tájjellegű gasztronómiai hagyományok és a kézműipar egyedi minőséget nyújtó termékei versenyképesek, a bor- és a termál-turizmus előretörésével kis, korábban ismeretlen települések is vonzóvá válhatnak, ha kihasználják adottságaikat. A védjegyek, a földrajzi eredet-megjelölés mind ezen termékek marketingjét szolgálják.

Az ÚMVP külön foglalkozik a tájházakkal is, az NVS-ben pedig megjelenik a tájfajták, mint a tájjeleget erősítő őshonos fajok/fajták természetbe vonásának lehetősége, amelyet tájközpontok és kutatóintézetek létrehozásával, megújításával is támogatnak. A VP-ban már a tájfajtákra alapozott helyi termék gyártás is a támogatott tevékenységek közé tartozik. Az ökológiai gazdálkodás, a környezettudatosság és a termékek táji jellege a piacon egy kalap alá kerül, ezért az ezekre vonatkozó fejlesztések a programokban is gyakran együtt szerepelnek.

A helyi termék fejlesztése és a helyi piac szervezése – mára már mondhatjuk – szokásos módja a helyi gazdaságfejlesztésnek. Mindegyik dokumentum foglalkozik ezekkel a témákkal. A kezdetekben a helyi termék inkább a turizmussal összefüggésben jelent meg, később kitágulni látszottak a lehetőségek, és a szélesebb hatókörű helyi gazdaságfejlesztés lett a kulcsszó.

Ez a hangsúlyeltolódás arra is utal, hogy amíg a turizmusnál a kívülről érkező vendég a gyarapodás forrása, addig a helyi gazdaságfejlesztésnek éppen az a lényege, hogy a táji adottságokból kiindulva, belső erőforrásokra találjanak az ott élő emberek.

A táj, mint térségi szervező erő, térségi kategória

A vidékfejlesztési dokumentumokban helyenként található arra utalások, hogy a táj vagy akár csak egy konkrét térség vonatkozásában kellene vagy lehetne az egyes intézkedéseket megfogalmazni, azokból projekteket képezni, támogatással megvalósítani.

A SAPARD tervben a kedvezményezettek körére vonatkozóan megjelenik a *térségi* szó a tájspecifikus termékek marketingjénél. Az AVOP helyi közösségei azonban nem táji, hanem társadalmi, gazdasági alapon kerültek meghatározásra. Az ÚMVP-ből támogatott helyi piacokra vonatkozó területi lehatárolás (40 km-es kör) nem feltétlenül esik egybe a táji határokkal. A vidékfejlesztés helyi szintjét képviselő LEADER csoportok szintén nem táji alapon szerveződtek. A rövid ellátási láncok szerveződése sem feltétlenül táji alapon történik.

Táji léptékű komplex gondolkodásra csak az NVS néhány kiemelt térségi programja és mikrotérségi szinten, a még formálódó CLLD (közösségvezérelt helyi fejlesztés) ad lehetőséget, amelyek egy-egy tájegységre vonatkoznak, mint például a Tokaj-Hegyalja vagy az Ormánság, illetve a CLLD esetében egy-egy város és környéke. A VP szorgalmazza a belső, térségi együttműködésen és helyi, táji értékeken alapuló turizmusfejlesztést. Támogatja a termelői és a települések közötti együttműködéseket is, de hogy ezek milyen alapon szerveződnek, mellékes a támogatás szempontjából. Az NVS-ben megjelenő autonóm kistérség víziójára építve a VP tartalmazza a helyi energia-stratégia, a helyi termelés-fogyasztási rendszerek és a helyi termék infrastruktúra támogatását, de nem derül ki, mit jelent a *helyi*, a támogatásra jogosultak körénél pedig nem jelenik meg a táji összetartozás igénye.

A TÁJ A HELYI VIDÉKFEJLESZTÉSI TERVDOKUMENTUMOKBAN

A kutatásaimhoz választott mintaterületek vonatkozásában a legutolsóként készült helyi vidékstratégiákat tekintettem át. Mivel ezek készítésében nincs nagy szabadsága a tervezőknek és alapvetően az ÚMVP intézkedéseire

támaszkodnak, jelen dolgozatomban a négy stratégiát együttesen elemzem.

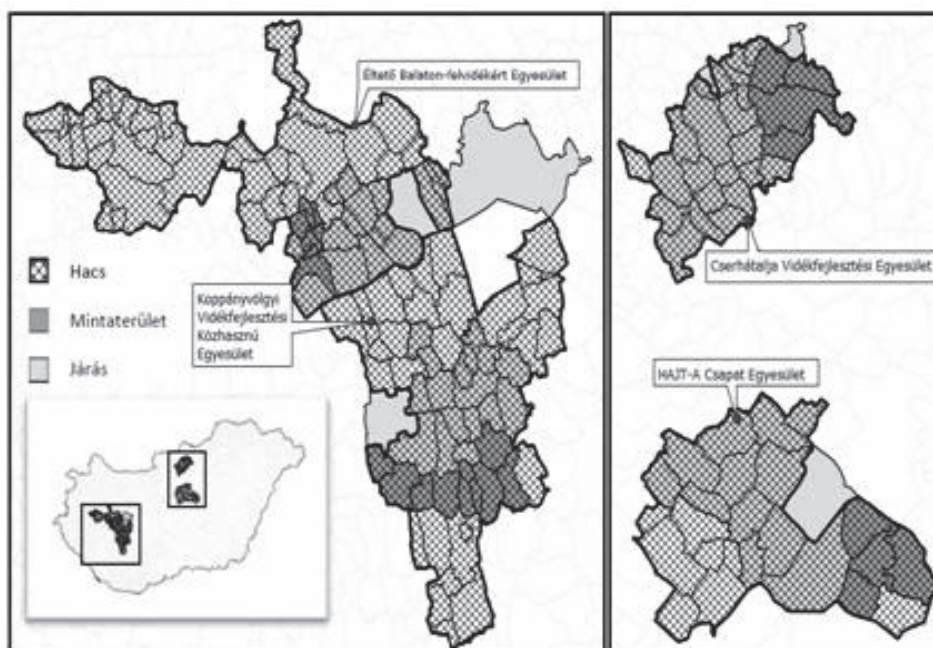
A stratégiák egy része lényegében csak az intézkedésekből lebontott támogatható projekteket tartalmazza, ezért korrekcióképpen segítségül hívtam a 2008-ban kiadott HVS tervezési útmutatót is, hogy kiegészíthessem a helyi szintű tervezésről alkotott képet a potenciális tartalmakkal.

A HVS-ek helyzetfeltárásában a *természetföldrajzi kistájak* szerinti területlehatárolással találkozhatunk, a közigazgatási határok megjelölésével. A táj fogalom használata mellett megjelenik a *kultúrtáj* és a *tájkép* is, szinonimaként alkalmazva ezeket. A HVS-útmutató szerint ki kell térni a tájkép, a tájszerkezet, a tájhasználat, a tájkarakter és az egyedi táji elemek, értékek leírására is.

A HVS-ek azonban többnyire nem térnek ki ezekre, esetenként a leíró részek teljes hiányával találkozhatunk. Ezzel éppen a helyi sajátosságok figyelembe vételének lehetősége vesztet

el, hiszen az országos szintű általános célok és intézkedések nem feltétlenül válaszolnak a helyi szükségletekre. A fejlesztések tapasztalt mozaikossága is valószínűleg abból fakad, hogy a valós szükségletek elszakadnak a fejlesztésektől (arra pályáznak, amire lehet) ahelyett, hogy a helyi prioritások szerint kerüljenek leválogatásra a pályázati lehetőségek.

Az ÚMVP-nek megfelelően a területhasználatok tekintetében a *táj- és környezetgazdálkodás*, valamint az *örökségvédelem* (ami magában foglalja mind a természeti, mind a kulturális örökséget) támogatása hangsúlyos. A helyi adottságokból táplálkozó turizmus és a kulturális fejlesztésekkel kapcsolatos leírások különféleek abban a tekintetben, hogy a *táj* szót használják-e a *helyi* helyett. A *helyi szint* a HVS-ekben mindig az egész akcióterületre vonatkozik. A térség kifejezés az együttműködések vonatkozásában, mint *térségen belüli együttműködés* (vagyis az akcióterületen belüli együttműködés) jelenik meg.

3. ábra. A mintaterületek elhelyezkedése

Mintaterületek:

1. Nivegy völgye, a Balatonfüredi járásban, az Éltető Balaton-felvidékért Egyesület területén
2. Koppány-völgy, a Tabi járásban, a Koppányvölgyi Vidékfejlesztési Kh. E. területén

3. Pásztó és környéke, a Pásztói járásban, a Cserhátalja Vidékfejlesztési Egyesület területén
4. Tápiószéle és környéke, a Nagykátai járásban, a Hajt-A Csapat Egyesület területén

A *tájfajták felélesztése* célterület ugyanakkor mindenütt előfordul, csakúgy, mint a helyi termék, piac és szolgáltatás fejlesztése. A termékek értékesítése és a turisták vonzása érdekében támogatott a *térségi marketing* tevékenység és ösztönzik a *hálózatosodást* is. Mindezek az akcióterületre vonatkoznak, táji hovatartozásra való tekintet nélkül. (Ez főként azoknál az akciócsoportoknál érdekes, amelyeknek nagy, több járást is magába foglaló területük van, akár ötvennél is több településsel, ahol a helyi identitást már nem lehet egyként kezelni.) Az útmutató szerint a HVS-t komplex fejlesztési tervként kell értelmezni. (Nem csak az ÚMVP forrásokból finanszírozható fejlesztési elképzelések, hanem forrástól függetlenül, mindenféle fejlesztés is szerepelhet benne, mert komplex fejlődést az egymásra épülő ötletekből összetevődő projektekből lehet elérni.) Ha a HVS-ek valóban így készülének, a fejlesztések mozaikossága megszűnne, hatásuk érzékelhetőbb lenne a vidéki térségekben.

Összegzés

A *táj* a vidékfejlesztési tervezés egyik alapkategóriája, a hazai országos és helyi szintű tervezés gyakran használt fogalma. Alkalmazása megkerülhetetlen, de értelmezésében, mint láttuk, egységesítésre lenne szükség. A tájban a természet, a társadalom és a kultúra, beleértve a gazdasági életet egyaránt megnyilvánul, ezért a fenntarthatósági horizontális alapelv követésében jó eszköz lehetne egy olyan tervezési rendszer, amely a tájat a maga teljességében (mint természet, társadalom és kultúra – beleértve a gazdaságot is) képes kezelni. A tájak sokszínűsége ugyanakkor rámutat egy általános vidékfejlesztési tervezési metodika alkalmazhatóságának korlátaira is.

A jelenlegi helyi szintű tervezés túlnyomóan mozaikszerű fejlesztéseket támogat, amelyek hatékonysága a vidék, különösen a kistelepülések népességmegtartó képessége szempontjából deficitet mutat. Jelentős a feszültség a komplex fejlesztési elképzeléseket leképező országos célrendszer és a helyi szinten megvalósítható konkrét projektek mozaikossága között. A megoldás az országos célrendszer helyi szintű, konkrét tájra vonatkoztatott lebontása lehetne, ahol a tervezett projektek egy komplex fejlesztési elképzelés egymásra épülő, egymást hatásukban erősítő alrendszerei lennének.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- [1.] Az Európai Unió Területi Agendája 2020. Egy sokszínű régiókból álló, befogadó, intelligens és fenntartható Európa felé. A területi tervezésért és területi fejlődésért felelős miniszterek 2011. május 19-én, Gödöllőn tartott informális ülésén született megállapodás
- [2.] Az Európai Unió területi helyzete és kilátásai, aktualizált változat, 2011. A Területi Agenda 2020 háttérdokumentuma. 2011. május 19. Gödöllő. Készítette az Európai Unió területi helyzete és kilátásai dokumentum aktualizálásáért felelős szövegező csoport.
- [3.] The Cork Declaration, 1996
- [4.] Csemez Attila (1996): Tájtervezés – tájrendezés, Mezőgazda
- [5.] Kézikönyv az Európai Unió Területi Agendájának hazai érvényesítéséhez, NFGM, VÁTI Nonprofit Kft., 2010
- [6.] TEIR, KSH-TSTAR
- [7.] 1/2014. (I. 3.) OGY hat. A Nemzeti Fejlesztés 2030 – Az Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Konceptióról (OFTK)
- [8.] 2007. évi CXI. tv. Az Európai Táj Egyezmény kihirdetéséről
- [9.] 1996. évi LIII. tv. A természet védelméről

- [10.] MSZ-13-195-1990
- [11.] A Magyarország SAPARD terve 2000-2006 (SAPARD)
- [12.] Agrár- és Vidékfejlesztési Operatív Program és a Program-kiegészítődokumentum 2004-2006 (AVOP és PKD)
- [13.] Nemzeti Vidékfejlesztési Terv (NVT)
- [14.] Új Magyarország Vidékfejlesztési Program 2007-2013 (ÚMVP)
- [15.] Nemzeti Vidékstratégia 2012-2020 és a Darányi Ignác Terv (NVS és DIT)
- [16.] Vidékfejlesztési Program 2014-2020 tervezete 3.0 (VP)
- [17.] Helyi vidékfejlesztési stratégia felülvizsgálata (2013) Balaton-felvidéki Akciócsoport LEADER Közösség, Éltető Balaton-felvidékért Egyesület
- [18.] Helyi Vidékfejlesztési Stratégia (2008) HAJT-A Csapat
- [19.] A Cserhátalja és a Nyugat-Máttra Európában, A Cserhátalja LEADER Helyi Akciócsoport Helyi Vidékfejlesztési Stratégiája (2011)
- [20.] Koppányvölgyi Vidékfejlesztési Közhasznú Egyesület Helyi Vidékfejlesztési Stratégiája (2011)
- [21.] HVS tervezési útmutató (2008) European Public Advisory Partners